

4. Ковалёв Б.П. Рефлексивная регуляция педагогической деятельности [Текст] / Б.П. Ковалёв // Психология учителя. – М., 1989. – С. 6-9.
5. Котова И.Б. Эффекты и феномены педагогического взаимодействия [Текст] / И.Б. Котова, Е.И. Рогов // Педагогическое взаимодействие: педагогический аспект. – М, 1990. – С. 3-14.
6. Котова И.Б. Феноменология и типология профессионального взаимодействия педагога [Текст] / И.Б. Котова, В.И. Мареев, Е.И. Рогов. – Ростов н/Д, 1990. – 35 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст] / А.Н. Леонтьев. – 2-е изд. М.: Политиздат, 1997. – 304 с.
8. Осухова Н.Г. Становление творческой индивидуальности педагога [Текст] / Н.Г. Осухова. – Педагогика. – 1992. – № 3, № 4.

The theoretical analysis of the reflection concept is given in the article. Theoretical and methodological aspects and technological principles of studying the reflection phenomenon are analyzed in the article. The presented research allows to consider a reflexion as: an independent phenomenon, an element of pedagogical activity, a development indicator of the creative potential of the teacher, reflective abilities of the teacher.

Keywords: reflexion, selfreflexion, professional reflexion, professionalism, psychological competence, reflective competence, professional orientation, self-development, self-improvement.

Отримано: 10.02.2011

УДК 159.923.2 + 159.923.32

В.І. Вус

Особливості аксіогенезу підлітків у процесі релігійної освіти

Статтю присвячено питанню формуючого впливу на ціннісно-сміслову сферу підлітків. Вперше розглянуті особливості особистісного аксіогенезу підлітків, вихованців релігійних закладів освіти на Україні. Обговорюються результати проведеного емпіричного дослідження, яким охоплені ієрархічні системи цінностей як позитивного, так і негативного рівнів. Порівнюються особливості аксіогенезу підлітків-учнів традиційних освітніх закладів та підлітків-вихованців релігійних закладів освіти.

Ключові слова: аксіогенез, релігійна освіта, релігійно-моральні цінності, ціннісні орієнтації особистості.

Стаття посвящена вопросу формирующего влияния на ценностно-смысловую сферу подростков. Впервые рассмотрены особенности личностного аксиогенеза подростков, воспитанников религиозных образовательных заведений на Украине. Обсуждаются результаты проведенного эмпирического исследования, которым охвачена иерархическая система ценностей как позитивного, так и негативного уровней. Сравняются особенности аксиогенеза подростков-учеников традиционных образовательных заведений и подростков-воспитанников религиозных образовательных заведений.

Ключевые слова: аксиогенез, религиозное образование, религиозно-моральные ценности, ценностные ориентации личности.

Актуальність для сучасного суспільства проблеми формування у підростаючого покоління духовно-моральних цінностей зумовлює необхідність пошуку шляхів оптимізації цього процесу. Оскільки релігійні заклади освіти є невід'ємною складовою сучасної культури, а суспільство плакає великі надії, що діяльність цих закладів справлятиме позитивний вплив на сучасну молодь, то існує нагальна необхідність визначення особливостей становлення духовно-ціннісних орієнтацій та світогляду сучасних школярів у процесі релігійної освіти.

За нашими спостереженнями, можна константувати, що переважна більшість підлітків, вихованців катехитичних шкіл, по завершенні програми навчання у цих закладах на жаль, втрачають інтерес до релігії. У них спостерігається дезактуалізація релігійно-моральних цінностей. На фоні загального неприйняття психології, психологічних методів і знань у душпастирській практиці Церкви, відбувається зміщення особистісних проблем людини у релігійну площину, що призводить до таких патологічних проявів у процесі духовного розвитку, як псевдорелігійність, віра в прикмети, ритуалізм, обрядовість, тощо.

Постановка проблеми. На сучасному етапі психологічна наука робить тільки перші кроки у напрямку осягнення (не відкидання релігії, а саме намагання її осягнути) теологічного підходу до аксіопроблематики (Б.С. Братусь, М.Я. Дворецька, О.О. Гостев, Л.Ф. Шеховцева, З.С. Карпенко, д-р Адриан ван Каам та ін.). Емпіричні дослідження особливостей аксіогенезу релігійної особистості вітчизняними психологами не здійснювались.

За результатами спостережень та аналізу сучасної теологічної літератури нами були виокремлені наступні групи “напрямоків” формування духовно-моральних цінностей, які застосовуються у сучасній церковно-пастирській практиці: вивчення теологічних дисциплін; поєднання релігійної освіти із всебічним розвитком особистості підлітка; несистематичні заняття; включення релігій-

но-етичних дисциплін у процес традиційної освіти; збереження національно-культурної самобутності; соціальне служіння Церкви. Групи екуменічного спілкування.

Саме тому **метою нашого дослідження** є загальне вивчення впливу різних напрямків, форм і методів роботи, які використовуються у системі релігійної освіти (Православної, Католицької Церков, інших християнських деномінацій), на аксіогенез підлітків; визначення найбільш специфічних відмінностей у структурі ціннісних орієнтацій учнів-підлітків традиційних закладів освіти та підлітків-вихованців релігійних закладів освіти.

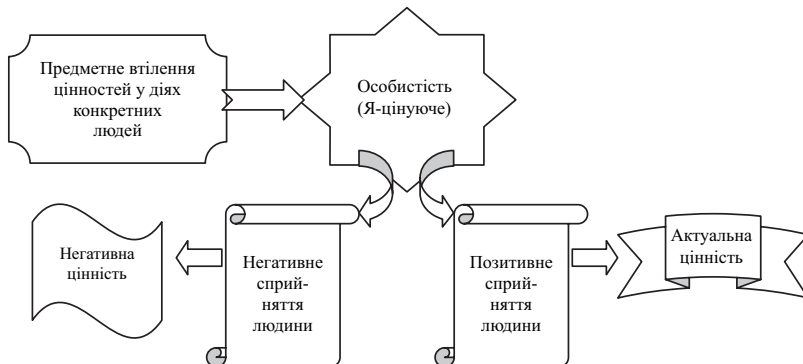
Методика та організація дослідження. Аксіосфера особистості включає в себе ієрархію як позитивних, так і негативних цінностей, які об'єднані в єдину цілісну, холічну систему [1]. У нашому дослідженні ми розглядаємо цінність як форму осягнення людиною зовнішніх об'єктів. Ціннісні орієнтації – як системне ставлення людини до зовнішнього світу [пор. 3].

У своїй структурі цінності та ціннісні орієнтації складаються з наступних змістовних модусів:

- **Прагматично-життєвський** (емоційно-чуттєві та матеріальні цінності).
- **Соціальний** (цінності ставлення до соціальних трансакцій).
- **Громадянсько-ідеологічний** (цінності ставлення до трансакцій з великими соціальними групами, політики).
- **Гносеологічний** (цінності ставлення до пізнавальної діяльності).
- **Етичний** (цінності ставлення до етичної сфери).
- **Естетичний** (цінності ставлення до естетичної сфери).
- **Містичний** (цінності ставлення до трансцендентальної сфери).

Ціннісні орієнтації мають емоційно-когнітивно-діяльнісну структуру з прагматичним, егоцентричним, групоцентричним та просоціальними рівнями презентації на позитивному та негативному рівнях [2].

Результати аналізу психологічної літератури дозволяють стверджувати, що детермінантою особистісного аксіогенезу підлітків є специфіка міжособистісних взаємин (у групах “підліток – друзі”, “підліток – сім'я”, “підліток – шкільне середовище”) (Д.О. Леонтьєв, Б.С. Братусь, В.В. Зеньковський, С.Ю. Дивногорцева). Тобто, чим позитивніше підліток сприймає людину-носія певних цінностей, тим актуальнішими будуть для нього презентовані цією людиною цінності (див. мал 1).

Мал. 1. Модель актуалізації цінностей

Цінність досягається людиною одразу на емоційному рівні (викликає позитивні емоції при міжособистісній взаємодії), тоді сприймається на когнітивному (осмислення важливості у соціальних трансакціях), підтверджується при особистому застосуванні (діяльнісний рівень), і тільки після цього засвоюється особистістю, стає її ціннісною орієнтацією (див. мал.2).

Мал. 2. Схема особистісного аксіогенезу (за В.Ю.Дмитрієвим)

Якість засвоєння цінностей, їх актуалізація для особистості підлітка знаходяться у прямій залежності від індивідуального сприйняття та впливу таких трьох факторів:

1) *характер сприйняття міжособистісної взаємодії:*

- активна (екстернальна) форма – прояв емоційно-вольових якостей, комунікативних та організаторських здібностей;
- пасивна (інтернальна) форма – тривожність, фрустрація, стрес, конформізм).

2) *особистісні особливості* (особистісні якості, рівень розумового розвитку);

3) *соціальні чинники* (вплив референтних груп, ЗМІ, соціальне оточення, авторитетні особистості).

Аналіз цих специфічних факторів обумовив доцільність використання таких дослідницьких методів:

1. Опитування (анкета цінностей (авторська модифікація методики В.Ю. Дмитрієва), методика Р. Інглхарта в модифікації М.С. Яницького).

2. Метод психологічної діагностики (тест Кеттела (12-РФ), методика оцінки емоційної зрілості (О.Я. Чебикін), тест шкільної тривожності Філіпса, методика “КОЗ-2”) та спостереження.

Обробка отриманих емпіричних результатів здійснювалась за наступними напрямками:

Описово-статистичний аналіз:

- ціннісних типів (дозволяє простежити загальні тенденції розвитку ціннісно-сислової сфери досліджуваних);
- ціннісних модусів (дозволяє виявити ставлення досліджуваних до різних сфер життя (відповідно до робочої моделі структури цінностей та ціннісних орієнтацій));
- цінностей (дозволяє вивчити ієрархію окремих цінностей) на позитивному та негативному рівнях.

Кореляційний аналіз цінностей. До уваги брались значимі кореляційні зв'язки цінностей містичного модусу (оскільки на формуванні саме релігійних цінностей й акцентують свою увагу релігійні заклади освіти) з показниками використовуваних нами методик.

Результати дослідження та їх обговорення.

Нами було досліджено 274 учнів релігійних освітніх закладів та 108 учнів традиційних закладів освіти.

У вихованців релігійних закладів освіти, всупереч очікуванням, релігійні цінності не домінують у загальній структурі цінностей. Високі рангові місця цінностей “молодість, краса, здоров'я” (М=2,19; М=1,96) та “повага до старших” (М=2,23; М=1,94) на емоційно-позитивному та діяльнісно-позитивному рівнях вказують на глибоке розуміння власної залежності від “світу дорослих (старших)”, на субординованість взаємин зі старшими, на переймання “естафети традицій” від старших людей. Подібний висновок знаходить підтвердження у факті домінування орієнтації на цінності адаптації (традиціоналізм, безпека та виживання) (М=1,97). Під час спостережень за досліджуваними виявлено, що діти з “релігійної” вибірки мають значно менше вільного часу (у вихідні та свята учні задіяні у Церковних Службах, заняттях недільної школи, канікули проходять у християнських таборах),

ніж “світська” вибірка. Батьки, священники, наставники прагнуть домінувати над особистим життям підлітків, формувати їхні інтереси, актуалізуючи для дітей значення заповіді “Шануй батька свого та матір, і довоглітнім ти будеш на землі” (Вих. 20, 12) (простежується зв’язок: “повага до старших” → “молодість, краса, здоров’я”).

Домінуючі цінності (“мир”, “повага до старших”, “любов”) та релігійні цінності містичного модусу не мають достовірних кореляційних зв’язків між собою у чинній вибірці. Цей факт вказує на несформованість життєвої позиції досліджуваних, відсутність гармонійної інтеграції релігії у їх світогляд.

У результаті кореляційного аналізу було виявлено, що на емоційно-позитивному рівні показники саморегуляції (за методикою оцінки емоційної зрілості) позитивно корелюють з вибором цінності “молитва у храмі наодинці” ($r=0,571$, $p\leq 0,05$). А чинник “загальна тривожність у школі” (за методикою Філіпса) має достовірні кореляційні зв’язки з цінностями “домашня молитва” ($r=-0,462$, $p\leq 0,01$) та “молитва у храмі наодинці” ($r=-0,650$, $p\leq 0,05$). Водночас, високі показники за цим чинником позитивно співвідносяться з вибором цінності “спілкування з духовними людьми” ($r=0,438$, $p\leq 0,01$). Показники чинника “потреба в досягненні успіху” (за методикою Філіпса) мають зворотній зв’язок з цінністю “молитва у храмі наодинці” ($r=-0,504$, $p\leq 0,01$). А показники чинника “низька фізіологічна опірність стресу” (за методикою Філіпса) – з цінностями “молитва у храмі наодинці” ($r=-0,490$, $p\leq 0,01$) та “спілкування з духовними людьми” ($r=-0,477$, $p\leq 0,01$). Подібні достовірні кореляційні зв’язки простежуються й на когнітивно- та діяльнісно-позитивному рівнях. Отже, можна стверджувати про позитивний вплив релігійних цінностей, релігійної освіти на гармонійний розвиток їх особистості. Хоча “персоналії у релігії” не завжди сприймаються як позитивний фактор.

Виявлені ще одні цікаві результати (когнітивно-негативний рівень) – чим меншими є такі показники чинників за методикою Філіпса як “переживання соціального стресу” ($r=-0,501$, $p\leq 0,01$), “страхи у стосунках з учителями” ($r=-0,521$, $p\leq 0,01$), “низька фізіологічна опірність стресу” ($r=-0,548$, $p\leq 0,05$) та “потреба у досягненні успіху” ($r=-0,562$, $p\leq 0,05$), тим меншого значення досліджувані приділяють цінності “езотерика”. Отже, це підтверджує нашу думку про те, що саме особистісні проблеми, якість стосунків з соціумом і детермінують звернення людини до містично-трансцендентальної сфери.

Тому, можна стверджувати, що актуалізація для підлітків релігійних цінностей пов’язана з особливостями сімейного виховання та навчально-виховного процесу релігійних закладів

освіти. Простежується схильність учнів пов'язувати модель особистісного успіху саме з релігійними цінностями містичного модусу. Вони усвідомлюють залежність (як пряму, так і опосередковану впливом старших) власного успіху від релігійної сфери. Релігійні цінності виступають для досліджуваних в якості "стрижня", навколо якого й відбувається формування світогляду, індивідуальної духовності, гармонізація особистісного розвитку.

Задля визначення найбільш специфічних відмінностей у структурі ціннісних орієнтацій підлітків-учнів традиційних закладів освіти ("світська" вибірка) та підлітків-вихованців релігійних закладів освіти ("релігійна" вибірка) нами був здійснений порівняльний аналіз отриманих результатів дослідження.

У досліджуваних "світської" вибірки спостерігаються достовірно більш висока орієнтація на цінності адаптації (традиціоналізм, безпека та виживання) та менше значення орієнтації на цінності індивідуалізації (саморозвиток і незалежність). Отриманий результат можна пояснити тим, що християнство визначає релігію як індивідуальний шлях людини до Бога, як особисті взаємини людини з Богом.

Під час аналізу емоційної складової ціннісних орієнтацій з позитивним модусом оцінки було виявлено, що у досліджуваних "релігійної" вибірки простежується достовірно більше емоційне схвалення цінностей етичного та містичного ціннісних модусів. Цей результат є закономірним, адже релігійна освіта саме й вирізняється релігійно-етичним спрямуванням. Однак, цінності гносеологічного та естетичного модусів є більш емоційно-прийнятними для підлітків "світської" вибірки.

Цінність "благополуччя у сім'ї" більш емоційно прийнятна для досліджуваних "релігійної" вибірки, що вказує на більшу емоційну залежність досліджуваних "релігійної" вибірки від сімейного впливу.

Досліджувані "релігійної" вибірки декларують достовірно вищу емоційну оцінку релігійних цінностей. Однак, цінність "розвиток особистості" вище оцінюється досліджуваними "світської" вибірки. Цей результат можна тлумачити як схильність досліджуваних "релігійної" вибірки проектувати свій особистісний розвиток у містично-трансцендентальну сферу.

На негативному ж рівні досліджувані "світської" вибірки менш зневажливо ставляться до цінностей естетичного та містичного модусів. Однак, цінності соціального та етичного модусів викликають у них достовірно більшу негативну "оцінку", ніж у підлітків "релігійної" вибірки.

Досліджувані “світської” вибірки менш негативно ставляться до цінностей “заняття магією” та “езотерики”. Серед релігійних цінностей вони відхиляють цінність “масові Богослужіння”. Цей результат можна тлумачити як відсутність диференціації позитиву та негативу щодо релігійної сфери (за аналогією з принципом: “задня досягнення мети всі засоби гідні”).

На когнітивному рівні досліджувані “світської” вибірки достовірно більшого значення приділяють цінностям естетичного та гносеологічного модусів. Однак, цінності містичного модусу для них менш важливі. Тобто, більш важливими критеріальними моделями у житті вони схильні вважати естетизм та інтелект, аніж узгодження з Вищим Законом. Досліджувані “релігійної” вибірки менше значення приділяють цінності “молодість, краса, здоров’я”. Однак, релігійні цінності містичного модусу мають для них більшу вагу. Цей результат вказує на більше усвідомлення підлітками “релігійної” вибірки пріоритетності релігійних цінностей, меншу схильність покладатись на власні сили.

Для досліджуваних “релігійної” вибірки більш актуальною є цінність “благополуччя у сім’ї”. Це вказує на значну залежність підлітків цієї вибірки від сімейного впливу. Саме тому досліджувані “релігійної” вибірки у більшій мірі схильні декларувати особисту актуальність релігійних цінностей. Тобто вони усвідомлюють, що саме на це й спрямовані зусилля батьків і педагогів катехитичних шкіл.

А для підлітків “світської” вибірки більш значимою є цінність “звертати увагу на прикмети, гороскопи”. Отже, простежується певний інтерес підлітків до містично-трансцендентальної сфери. Однак, цей інтерес має утилітарний характер, адже прикмети та гороскопи можна розглядати як знаки, допомогу з “Неба” при облаштуванні прагматично-життєвої сфери життя людини.

Закономірним результатом релігійно-етичної спрямованості навчально-виховного процесу релігійних закладів освіти та відсутністю такої спрямованості у закладах традиційної освіти є те, що релігійні цінності у досліджуваних “світської” вибірки отримали достовірно більшу негативну оцінку. Водночас, парадоксальним є факт менш негативного ставлення досліджуваних “релігійної” вибірки до цінності “зневажати інших”. Що може вказувати на неконгруентне ставлення підлітків “релігійної” вибірки до релігії (“віра без діл мертва є” (1 Кор. 13,2)).

Отже, на нашу думку релігійність, релігійні цінності виступають в якості “стрижня”, навколо якого в досліджуваних “релігійної” вибірки відбувається процес формування індивідуальної

духовності. Відсутність ж загальноприйнятої у суспільстві ідеології зумовлює багатовекторність цього процесу у досліджуваних “світської” вибірці.

У досліджуваних “релігійної” вибірці більш виражена залежність від впливу сім’ї та соціального оточення (що й спонукає їх декларувати високе значення релігійних цінностей). Водночас, простежується пасивний спротив цьому впливу, незадоволення якістю соціальних трансакцій.

Висновки:

1. Характерною ознакою особистісного аксіогенезу “релігійної молоді” є актуалізація цінностей містичного модусу, схильність проектувати проблеми особистісного розвитку у містично-трансцендентальну сферу (що призводить як до гармонізації особистісного розвитку, так і до викривлень у духовно-моральній свідомості).

2. Актуалізація для респондентів релігійних цінностей детермінована впливом старших (батьків, педагогів, священиків). Учні схильні пов’язувати модель власного успіху саме з релігійними цінностями містичного модусу. Іншими словами, вони усвідомлюють залежність (як пряму, так і опосередковану впливом старших) власного успіху від релігійної сфери.

3. До позитивних сторін релігійно-етичної спрямованості навчально-виховного впливу релігійного закладу освіти належать:

- ✓ чітка диференціація підлітками позитиву та негативу у релігійній сфері;
- ✓ формування теократичного світогляду;
- ✓ вміння конструктивно вирішувати проблеми особистісного розвитку (проекція у релігійно-містичну сферу);
- ✓ почуття відповідальності за власні вчинки у соціально-етичній сфері.

Негативними наслідками можна вважати:

- ✓ антагонізм релігійної та гуманістичної сфер у перцепції учнів (що призводить до конфліктності розвитку особистості);
- ✓ зневажливе ставлення до етичної сфери, негативне сприйняття релігії;
- ✓ викривлення духовно-моральної свідомості (схильність до містицизму, культивування псевдорелігійних цінностей як наслідок відчуття невпевненості у власних силах).

Перспективи подальших досліджень. Важливою постає необхідність багатопланового комплексного вивчення механізмів впливу на духовно-моральний аксіогенез підлітка. Адже, саме недостатній рівень науково-психологічної розробки питань духовності призводить до зниження якості освітніх програм

Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України
релігійно-етичного спрямування. А здійснювати на дітях педагогічні експерименти, які не мають достатнього наукового підґрунтя, ми вважаємо недоцільним.

Список використаних джерел

1. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
2. Дмитриев В.Ю. Концептуальные основания новых методических подходов к изучению структуры ценностных ориентаций личности / В.Ю.Дмитриев// Вісник ЧДПУ. – Випуск 11. – Серія: психологічні науки. – Чернігів, 2002. – С.44-52.
3. Боришевський М.Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М.Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. (Серія “Монограф”)

This article studies the problem of the formative influence on value-semantic realm of teenagers. It discovers the peculiarities of personality axiogenesis of teenagers, alumni of religious educational institutions in Ukraine. Further it discusses the results of implemented empirical study, which included hierarchical value systems of both positive and negative levels. This article compares the axiogenesis characteristics of teenage-pupils of traditional and spiritual educational institutions.

Keywords: axiogenesis, religious education, religious-moral values, value orientations of personality.

Отримано: 11.03.2011

УДК 376-056.36:81-028.31

О.В. Гаврилов

Емоційно збагачені ситуації та їхній вплив на розвиток мовлення дітей з помірною і тяжкою розумовою відсталістю

У статті розглядаються групи дітей з помірною і тяжкою розумовою відсталістю за рівнем розвитку їхнього мовлення та визначається ефективність використання емоційно збагачених ситуацій як одного з напрямків його корекції в умовах спеціального будинку для дітей-інвалідів.